

Biskop Gunnerus' forslag 1771 om et norsk universitet i Kristiansand

Årsmøteforedrag Agder Vitenskapsakademi, 28.10. 2011

Ernst Håkon Jahr

Biskop i Trondheim og for hele det nordlige Norge, Johan Ernst Gunnerus, var på visitasreise i Dalene da han i 1771 mottok beskjed fra København om snarest å innfinne seg i Kongens by. Han skulle så fort som mulig begi seg til Danmark. Der ville det etter Kongens befaling bli meddelt han noe muntlig. Ordren om å reise til København kom fra kongens livlege, Johann Friedrich Struensee. Struensee hadde i to år vært den sterke mann i styre og stell, ettersom kongen som kjent var sinnsyk og utilregnelig. Nå i 1771 var Struensee 34 år gammel, og han hadde innført ei rekke reformer i opplysningsstidas ånd, bl.a. pressefrihet nå i året 1771. Gunnerus skjønte hva saka gjaldt, selv om det ikke blei meddelt han med en gang. Han visste at det var problemer ved Universitetet i København, og at institusjonen trengte reformer. Det var derfor han var kalt til København.

Johan Ernst Gunnerus var født i Kristiania 1718. Familien hadde skotsk opprinnelse. Etter ex.art. 1737 studerte han i København, Halle og Jena. I 1754 blei han professor i teologi i København, 37 år gammel. Allerede i 1758, 40 år gammel blei han utnevnt til biskop i Trondheim. Allerede samme år sendte han ut et omfattende hyrdebrev til alle prestene i sitt store stift. Dette hyrdebrevet handla ikke bare om teologiske og kirkelige spørsmål. Han kunngjør det at han har til hensikt å etablere et vitenskapelig selskap i Trondheim, og at han ønsker å trekke prester med i det. Han ber derfor prestene dyrke vitenskapen. For å bli medlem i selskapet han vil starte, må en ha utgitt eller meddele en prøve på innsikt i et vitenskapelig emne. Gunnerus er nøyne med å påpeke at vitenskapelige sysler ikke er unyttig for prestenes embete. I prestene hadde Gunnerus et stort kontaktnett som hjalp han i utforskinga av det nordenfjellske Norge. Gunnerus var den som starta seriøs naturvitenskapelig forskning i Norge. Han samla planter, og hans herbarium finnes fortsatt i Trondheim. Han gav ut en norsk flora, Flora Norvegica, og han drev med marin-biologiske studier. Han brevveksla flittig med Carl von Linné, og bytta naturalier med han. I sin biskoptid foretok Gunnerus lange visitasreiser i sitt vidtrakte stift, og fire ganger drog han nordover. I allfall én gang kom han helt til Varanger. Men visitasberetningene han sendte etterpå var svært summariske sammenligna med dem andre biskoper sendte inn etter sin visitasreiser. Grunnen var at Gunnerus var langt mer interessert i å foreta vitenskapelioge undersøkelser på reisene sine. Visitasene kom helt i andre rekke.

Det var vitenskapsselskapet som var fokus for hans arbeid. Sammen med historikerne Peter Fredrik Suhm og Gerhard Schøning stifta Gunnerus i 1760 det som først het "Det Trondhiemske Selskab", som straks begynte sitt arbeid for vitenskapene. Det første bindet i selskapets skrifter kom alt året etter, og det betyr at denne vitenskapelige skriftserien nå i år er kommet ut i 250 år. Det betyr at den er den eldste vitenskapelige serie i verden som fortsatt kommer ut. I 1767 fikk så selskapet kongelig godkjenning, og skifta navn til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, det navnet selskapet har den dag i dag. I fjor feira selskapet sitt 250-årsjubileum. Først hundre år seinere, i 1857 blei Vitenskapsselskabet i Christiania stifta, det som i dag heter Det Norske Videnskaps-Akademi, og hvis preses er med oss her i dag. I fjor var, som dere sikkert husker, preses i Videnskabsselskabet i Trondheim gjest på årsmøtet og årsfesten.

Etter at Selskabet i Trondheim i 1767 hadde fått kongelig godkjenning, tok Gunnerus et nytt dristig grep allerede i januar 1768, da han i en tale på et møte i Selskabet fremma tanken om et eget norsk universitet. Det var nødvendig, mente han, det var til

stor skade for vitenskapenes dyrking og framvekst i Norge at det ikke fantes et universitet. Det fantes fire katedralskoler, i Trondheim, Oslo, Stavanger og i Kristiansand, så var det et Seminarium eller Gymnasium i Bergen og et bergverksseminarium på Kongsberg, men ikke noe offentlig bibliotek eller universitet. Å reise til København var både langt og dyrt, og det var få som hadde råd til å være der for en lengre periode. Det trengtes et universitet i Norge. Dette sa altså Gunnerus i 1768.

Etter at han i 1771 hadde fått budet fra Struensee om raskest mulig å komme seg til København, drog han av sted, vel vitende om at det var for å arbeide med et forslag til reformering av universitet i hovedstaden. På reisa sørover mottok Gunnerus og følget hans overalt oppfordringer om å fremme den norske universitetstanken. Ikke minst viktig var det økonomiske spørsmål om hvordan et norsk universitet kunne finansieres. Gunnerus må ha følt at han fikk et veldig mandat fra Norge, og han hadde initiativet. Han vet hvor hovedoppgaven ligger. Som gammel universitetsmann, og som stifter av Videnskabsselskabet, vet han også at en oppgave som dette må kjempes fram. 1771 er "frihetsåret", året med pressefrihet og med en veldig entusiasme for alt nytt og fritt. Midt i dette har Gunnerus en realistisk holdning. Videnskabsselskabets historie så langt hadde vist at det var mulig å skape en vitenskapelig institusjon i Norge, at det var grunnlag for det. Men skulle et universitet komme, måtte det både vilje og innsats til, og dessuten politisk kløkt og alliansepartnere.

Da Gunnerus ankom Danmark, fikk han beskjed fra Struensee om å begynne arbeidet med en reform av universitetet i København. Dette arbeidet tok tre måneder.

Oppgaven var faktisk ikke ufarlig. Struenses reformplan var klart politisk motivert. Professorenes avlønningsmåte var et sentralt spørsmål. Struensee ville at de skulle ha fast lønn, men det ville de ikke sjøl. Gunnerus prøver i sitt forslag å finne en middelveg, men uansett hva han måtte foreslå, kunne det lett bli stor misnøye den ene eller den andre veg. Hans arbeid med planen for Københavns Universitet er ordre, kongens ordre. Det var hans plikt å adlyde. Men stil og uttrykksmåte i det han legger fram, tyder på at han har følt dette som en tyngende og nokså ulystbetont øvelse. Alt han skrev, måtte for øvrig være på tysk. Struensee var som nevnt tysker opprinnelig. Men med sine lange studieopphold i Halle og Jena var tysk naturligvis ikke noe problem for Gunnerus.

Men stilten han blir helt annerledes når han kaster seg over beskrivelsen og forslaget om et eget universitet i Norge. En samtidig beskrev forandringa slik: "Men her (altså i forslaget om et norsk universitet) kom Lidenskaberne i Spillet med Fornuften, og Tænkekraften, ført som for fulde Sejl ved denne gunstige Vind, gjorde hans Tunge veltalende og hans Foredrag flydende, behageligt, udtryksfuldt og henrivende." Riktigere og vakrere kan Gunnerus' innlegg for et norsk universitet, høsten 1771, neppe karakteriseres.

I planen beskriver Gunnerus hvordan han på vegen sørover til Danmark overalt var blitt bedt om å arbeide for et norsk universitet, og dessuten hvordan norske prester hadde bedt om å få seg pålagt en ny avgift til beste for et norsk universitet. Dette fortsatte også mens han var i København. Hver postdag kom det en hel pakke brev fra alle kanter i Norge om at han måtte arbeide for denne viktige saka. Men det skjedde mer denne høsten 1771. Da kom Gerhard Schønings skrift Norges Riiges Historie, Første Deel, indeholdende - som det heter i tittelen - Riigets ældste Historie fra dets Begyndelse til Harald Haarfagres Tiider. Her var det norske folks rett histroisk dokumentert, slik samtida måtte se det.

Gunnerus lister opp argumenter for et norsk universitet: Uten det er det ikke mulig å få vitenskap og kunst til å trives. uten universitet vil mineralogi, medisin, landøkonomi nødvendigvis ligge nede. Embetene kan ikke bli besatt med

velkvalifiserte folk. Blant alle opplyste nasjoner er ingen sletter stilt. Alle land har sitt universitet. Men Norge, "ein gantzes Königreich", har ikke noe. Det avgjørende argument mot et norsk universitet ville bli det økonomiske. Her kunne imidlertid den holbergske stiftelse i Sorø hjelpe. En så patriotisk nordmann som Ludvig Holberg ville neppe ha hatt noe imot at hans eiendom blei brukt til et norsk universitet, om han hadde visst om en slik mulighet. Sjøl hadde Holberg en gang antyda muligheten til å bygge en ny by med universitet ved Mjøsa, men Gunnerus vil ha universitetet i Kristiansand. Han skriver: "Der beqvemste Ort in ganz Norwegen für die neue Universität wird Christiansand seyn". Han framfører ei rekke argumenter for at Kristiansand må være den rette plassen for universitetet. Både fra Bergen og Trondheim er det lett å komme dit. Dessuten kan studenter fra deler av Jylland like lett komme dit som til København. Tilførsel av matvarer fra Danmark kan skje lett. Byggematerialer er lett å skaffe, og dessuten fins det nok tomme hus til at professorer raskt kunne dra til byen og starte opp uten at store byggearbeid må gjennomføres. Gunnerus tenkte seg at universitetet kunne komme i gang i løpet av et halvår, dvs. til påske 1772. Professorene drar, skriver han, "zur bestimmten Zeit, so bald als möglich, nach Christiansand". Der begynner de sine forelesninger "14 Tage nach künftigen Michaelis oder aber höchstens dem darauf folgenden Ostern". Han ville sjøl reise direkte dit, og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab skulle følge med til Kristiansand. Et universitet i Norge, "wie ich mit allen Norwegern hertzlich wünsche und hoffe", er hans ønskedrøm.

Gunnerus legger sin plan fram for Struensee 16. desember 1771. Planen er delt i 9 paragrafer, og det er den femte som gjelder stedsvalget, altså Kristiansand. Gunnerus feira så jul og nyttår i København og venta på avgjørelsen. Struensee hadde ikke vært særlig positiv i første omgang, så det så ikke veldig lyst ut. Men det hele fikk en brå stopp natt til 17. januar, da Struensee blei arrestert. Det var et reint kupp, og med det var frihetsåret 1771 over for godt.

Resignert skriver Gunnerus til Carl von Linné 29. februar 1772: "Norsk universitet faaer vi neppe, ihuormeget jeg end har arbeidet derpaa." Og videre i et nytt brev til Linné, den 11. april 1772: Med Struensee "har jeg aldri talet meer end 2 gange, da jeg ankom og da jeg overlevere min efter kongelig ordre udarbejdede plan til en ny fundatz og bedre indretning for Københavns universitet, tilligemed en plan for et universitets oprettelse i Norge. Mit arbejde har funet stort bifald hos mange til Hofe og hos hele publicum, undtagen at adskillige danske ere imod et universitets oprettelse i Norge og de gamle professorer ønske, at de ihenseende til Københavns universitet maa forblive ved det gamle".

17 dager etter at Gunnerus skrev dette i brev til Carl von Linné, blir Struensee henretta i København.

Om sommeren 1772 drar Gunnerus hjem til Trondheim. Noe universitet blei det ikke, selv om han kan melde at emkedronning Juliana, som han skriver "erklærede og udtrykkeligt for meg, at min plan til et universitets Oprettelse i Norge behagede Hende, og at Hun unddede de Norske af Hjertet et universitet." Skuffa over ikke å ha nådd fram med universitetsplanen sin, kommer Gunnerus tilbake til Trondheim, og allerede året etter dør han under en vistasreise til Kristiansund.

Hadde den djerve planen til Gunnerus fra 16. desember 1771, for 240 år siden i år blitt gjennomført, ville Kristiansand i dag ha vært Norges Uppsala. Vi ville ha hatt universiteter også i Oslo, Bergen og Trondheim, kanskje også i Tromsø og i Stavanger, men universitetet i Kristiansand ville kunne ha vært, sammen med Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab det sterkeste vitenskapelig kraftsentret i Norge. Slik gikk det ikke. Kristiansand måtte vente i 236 år, til 2007, før universitetet kom, mens vitenskapsakademiet kom noen år før, i 2002.

Dette var historia om biskop Gunnerus sin universitetsplan i 1771. Takk for oppmerksomheten.

